

KORT INTRODUKTION TILL STUDIET AV ANTIKEN

Emin Tengström

Göteborg 2019

INNEHÅLL

1. Inledning
2. Antikens befolkning
3. Antikens näringsliv
4. Antikens samhällsliv
5. Antikens föreställningsvärld
6. Antikens kulturliv
7. Antiken och miljön

1. INLEDNING

Termen "antiken"

Som beteckning på en avgränsad period i historien blev termen "antiken" vanlig först på 1700-talet. Idén att urskilja det vi sedan 1700-talet kallar antiken som ett särpräglat historiskt skede är emellertid betydligt äldre. Redan på 1400-talet började humanisterna tala om "medeltiden", dvs. tiden mellan deras egen tid och den tid som de beundrade och som vi nu alltså kallar "antiken".

I dag talar vi också om 1400- och 1500-talen som en tid, som bevittnade "renässansen" eller "pånyttfödelsen" av antiken men det är ett ännu senare påfund. Avgörande för uppkomsten av det språkbruket var Jacob Burckardts bok *Die Kultur der Renaissance in Italien* (från 1860). Det som avsågs var framför allt "pånyttfödelsen" av det kulturella livet. Senare har man också identifierat andra "pånyttfödelser" som den karolingiska renässansen på 800-talet och 1100-talets renässans. I båda dessa fall var det också fråga om ett återknytande till antikens kultur.

Geografisk avgränsning av antiken

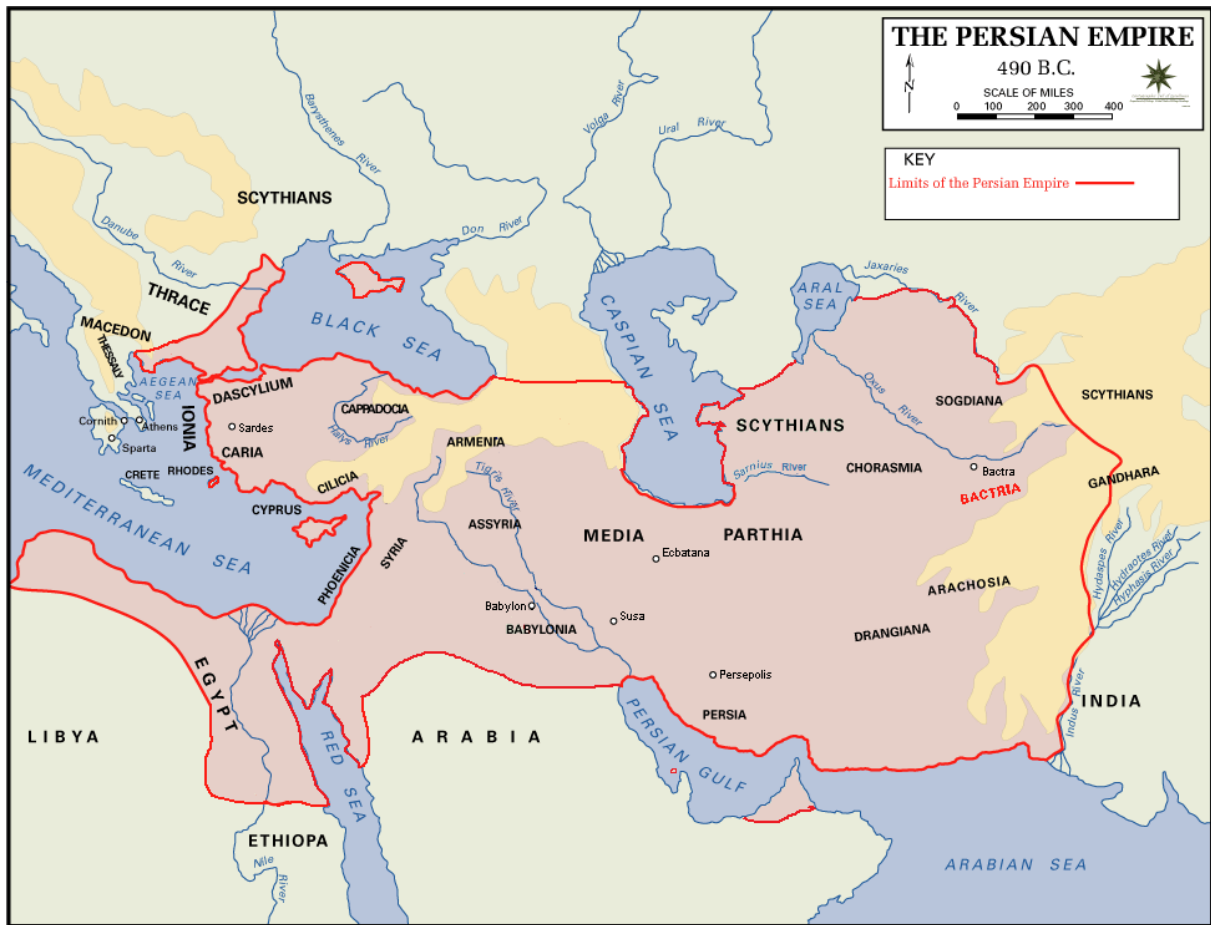
Termen "antiken" tillämpas inte på hela den forntida världens hela historia utan avser endast ett begränsat geografiskt område. Man brukar säga att det omfattade Medelhavsområdet med gränstrakter. I norr sträckte det sig in i Germanien, i öster till Indiens gränstrakter, i söder till Sahelområdet. Inom denna geografiska enhet förekom ekonomiska, kulturella och politiska kontakter liksom militära konflikter. Utanför detta område befann sig alltså större delen av Afrika, huvuddelen av Indien och, naturligtvis, Kina, Japan och Sydostasien.

Till vardags brukar man begränsa det antika området ytterligare. Detta mindre området motsvarar i stort utsträckningen av det Romerska riket, när det var som störst.

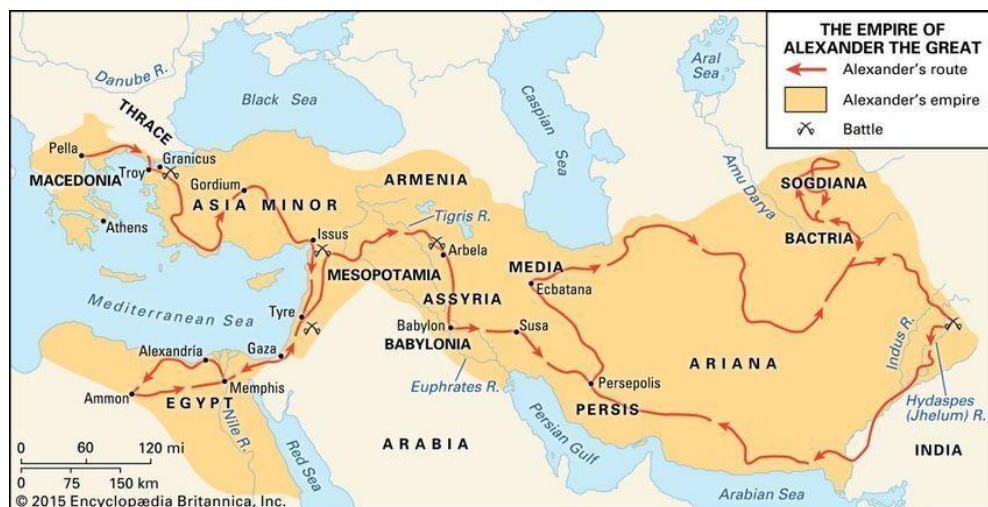
Romariket när det var som störst.

Den viktigaste delen av det större område, som kan räknas in i den antika geografin, utgjordes av det persiska riket och dess föregångare.

Perserriket när det var som störst.

Under en kort period under Alexander den store skedde en tillfällig sammansmältning av delar av den antika geografins inre område och dess yttre område.

Alexander den stores kortvariga imperium.

Tidsmässig avgränsning av antiken

Den tidsmässiga avgränsningen av antiken är en lite knepigare fråga. Man kan stöta på rätt olika uppgifter om den saken. Sedan finns det ifrågasättanden av själva idén med att avgränsa en epok i tiden. Skeendet eller historien är ju ett kontinuum. Den ena dagen händer det något som får konsekvenser, nästa dag händer det något annat och så fortsätter det. Men det ligger utanför mänsklig makt att greppa ett så komplext skeende. Därför har man behov av att gränsa av ett tidsavsnitt för att kunna studera det närmare.

Den vanliga avgränsningen av antiken är från 800 f.v.t. till 500 e.v.t. (f.v.t. resp. e.v.t. = före resp. efter vår tideräkning). Så heter det t.ex. i Nationalencyklopedin. Den avgränsningen stämmer rätt bra om man bara tänker på den grekiska och den romerska antiken. Men om man tar med i räkningen de länder österut, som ingår i det vidgade antika rummet, blir det helt andra siffror för början av den antika epoken. Då handlar det om långt mer än ytterligare tusen år bakåt i tiden. Slutet av antiken är en mindre kontroversiell fråga. De flesta dateringar hamnar kring år 500 e.v.t. Om man däremot vill peka ut någon särskild händelse som antikens slutpunkt, blir oenigheter genast större. Några talar för att välja den siste romerske kejsarens avsättning år 476, andra för langobardernas ankomst till Italien år 568, åter andra för arabernas inträde på scenen vid början av 600-talet.

På senare tid har ett annat datum tilldragit sig intresse. År 536 inträffade ett vulkanutbrott (möjligen i El Salvador) som spred över världen en oerhörd mängd aska och svaveldioxid, (som reagerar med vatten och omvandlas till svavelsyra i aerosolform). Det ledde till att solljuset reducerades och det i sin tur till att medeltemperaturen sjönk över stora delar av världen. Grödan på fälten mognade aldrig med svår hungersnöd bland människor och djur som följd. Denna katastrof, som pågick ett par, tre år, är dokumenterad i litteraturen (hos den romerske författaren Cassiodorus), i det arkeologiska materialet samt i iskärnor som borrhats i den arktiska isen i modern tid. Katastrofen, som påminner om vad som skulle kunna hända vid en s.k. ”nuclear winter”, fick med all sannolikhet mycket stora ”historiska” effekter.

Oavsett hur man drar strecket mellan antiken och medeltiden eller vilken symboliskt viktig händelse man väljer att peka på, skall man akta sig för att överbetona skillnaderna mellan dessa båda epoker. Vardagslivet på landsbygden fortsatte nog i sina vanliga spår, om människorna slapp att utsättas för provningar i form av stridshandlingar, folkvandringar, vulkanutbrott osv. Däremot förändrades mycket, vad gällde samhällets mer komplicerade strukturer och funktioner.

När man talar om antikens slut, får man inte glömma att en del av det romerska imperiet, det som brukar kallas Östrom, fortsatte att existera i ännu nästan tusen år fram till turkarnas erövring av Konstantinopel år 1453. Under denna senare period brukar detta rike kallas för det Bysantinska.

Källor till kunskap om antiken

Hur vet vi överhuvudtaget någonting om antiken? Svaret är att det finns källor av olika slag. De viktigaste källorna är skriftliga. De består av handskrifter i regel på pergament. De tillkom ytterst sällan under själva antiken utan är avskrifter (och avskrifter av avskrifter) gjorda under medeltiden. Avskriften har alltså ofta gjorts i flera led och innehåller därför nästan alltid mer eller mindre grova skrivfel. Mycket arbete har därför alltifrån renässansen lagts ned på att upptäcka och söka rätta felen, innan texterna gått till tryckning. Texterna kan utgöras av

dikter, tragedier, komedier, offentliga tal, historiska framställningar, filosofiska undersökningar osv.

En annan typ av skriftliga källor är gjorda på papyrus och innehåller mer vardagliga texter som köpeavtal, testamenten, personliga brev osv. De har i regel påträffats i Egyptens torra klimat. I övriga delar av det antika området har sådant material förstörts av fukt eller för den delen av eld.

Så finns det till sist massor av bevarade inskrifter. Liksom papyrerna är dessa autentiska antika källor. De kan finnas på byggnader, på gravstenar men också på mynt. De flesta av inskrifterna har en mer eller mindre uttalad officiell karaktär, men det finns också rena klottret t.ex. på husväggarna i Pompeji. Ofta är det klottret som ger den starkaste känslan av närhet till de människor som levde under antiken.

En helt annan källa till kunskap om antiken utgörs av de arkeologiska fynd som gjorts alltsedan man startade arkeologiska utgrävningar på 1700-talet. Det man finner i jorden är bl.a. husgrunder, vardagsföremål som förvaringskärl i keramik, glas och metall, verktyg, vapen, mynt, konstföremål och i enstaka fall hela städer som Pompeji. På senare tid har grävningar i jord kompletterats med både luftarkeologi och marin arkeologi. I förra fallet kan man från luften identifiera t.ex. var romerska vägar gått fram, något som avslöjas av skiftningar i markens gröda (det kan inte ses på marknivå). I andra fallet hittar dykare laster från sjunkna fartyg som t.ex. amforor använda för transport av vin och olja samt i undantagsfall välbevarade skulpturer.

Till sist skall man inte glömma att det finns konstruktioner som gjorts under antiken och som bestått intill våra dagar. Det kan röra sig om hela byggnader som Pantheon i Rom, ibland i restaurerat skick som byggnader på Akropolis i Aten. Det kan också vara fråga om fortfarande använda broar och akvedukter (vattenledningar).

2. Antikens befolkning

Befolkningens storlek

När det gäller antikens befolkning, är den första frågan man kanske ställer sig, hur många människor det kunde röra sig om. Alla svar på den frågan är mer eller mindre kvalificerade gissningar. Man får utgå från uppskattningar av den tidens världsbefolkning. Där brukar man anse att det totala antalet uppgick till ca 100 miljoner omkring 500 f.v.t., till ca 200 miljoner omkring 400 e.v.t. Återkommande farsoter gjorde att befolkningstalet växte långsamt eller inte alls. Ännu på 1100-talet anses världsbefolkningen inte ha uppgått till mer än 300 miljoner. Det romerska imperiet antas mot den bakgrunden ha haft, när det var som störst omkring 150 e.v.t., en befolkning någonstans mellan 50 och 100 miljoner. Det persiska imperiet hade kanske omkring 50 miljoner när det var som störst omkring 500 f.v.t., men alla sådana uppskattningar är som sagt ytterst osäkra.

Befolkningens sammansättning

Befolkningens etniska sammansättning var naturligtvis komplex. Det är dock omöjligt att få en klar bild av denna sammansättning. Anledningen är att antikens människor inte intresserade sig särskilt mycket för vilken etnisk grupp en individ tillhörde utan mera för från vilken ort denne kom. De var inte heller rasister. Begreppet "ras" var överhuvudtaget inte konstruerat. Om en romare sade att en man var en *Afer*, betydde det bara att mannen kom från Afrika. Det sade ingenting om hans hudfärg eller andra kroppsliga egenskaper.

Lättare är det att göra sig en bild av befolkningens språkanvändning. Inom den snävare avgränsningen av det antika området dominerade med tiden två språk, grekiska och latin. Den grekiska som talades fram till 300-talet f.v.t. bestod av olika dialekter som attiska och doriska. Med Alexander den stores erövringar blev grekiskan både mer utspridd och mer enhetlig (den kallades då "koine" dvs. det gemensamma språket). I hela det område som ingått i Alexanders imperium användes grekiska länge som det självklara skriftspråket, medan många fortsatte att muntligt använda sina egna språk som egyptiska, arameiska, syriska osv.

På liknande sätt var latinet från början det språk som talades i Rom och Latium, men med Roms expansion spreds latinet över hela riket. I de områden där inte grekiska dominerade, ersatte latinet i regel de tidigare språken både som skriftspråk och som talspråk. Åtskilliga behöll dock länge förmågan att tala sina ursprungsspråk som keltiska, iberiska, berberspråk, puniska osv. Avgörande för latinets genomslag var att många män, som tidigare bara talat sina egna språk, lärde sig latin i armén, där kommandospråket förstas var latin. Långt borta i öster dominerade på motsvarande sätt länge det persiska språket, vars utbredning sammanföll med det persiska rikets varierande omfattning.

Lärda romare behärskade i regel grekiska, medan lärda greker mer sällan lärde sig latin. Kontakter med andra språkanvändare förutsatte tillgång till tolkar. Greker och romare var eniga om att betrakta dem som levde utanför deras båda språkområden som "barbarer". Benämningen hade sannolikt uppkommit genom att andras språk lät som "bar-bar" i grekernas och romarnas öron (vi skulle kanske tycka att de snarare lät som bla-bla). Rätt föraktfulla attityder mot dem, som betraktades som barbarer, åtföljde denna kategorisering.

Befolkningens sociala struktur

Ett grundläggande drag i den antika sociala strukturen var att man alltid skiljde emellan fria och slavar. Krigsfångar gjordes ofta till slavar och barn till slavar blev också slavar. Ägaren av en slav kunde göra vad han eller hon ville med sina slavar. Han kunde sälja dem (t.ex. när de blev för gamla), hyra ut dem eller testamentera bort dem, utsätta dem för tortyr eller döda dem.

Det dagliga livet för slaverna kunde se mycket olika ut. Att vara slav i ett hushåll i en stad var säkert att föredra framför det hårda slitet i jordbruket. Å andra sidan uppstod nog på landsbygden en viss arbetsgemenskap mellan slaverna och bonden och hans fria arbetare. I en stad ingick många slavar i de rikas hushåll, där de ofta hade hårt specialiserade uppgifter. Slaverna i städerna kunde i viss utsträckning få del av den högre standard som fanns där. En slav kunde t.ex. ha rätt att besöka badhusen.

Vissa slavar hade en bildning och utbildning som övergick ägarens. De kunde bli lärare för de fria barnen. I vissa fall uppkom det nära och varma relationer mellan ägaren och slaven. Ett välkänt exempel är Cicero och hans slav Tiro, som i många år fungerade som hans förtrogne sekreterare. Slavar kunde även ägas av staten och där ha viktiga uppgifter, t.ex. som fartygschefer med en besättning bestående av fria män. Märkligare ändå var att en slav kunde äga egna slavar.

Slaveriet ifrågasattes av få. Tydligast i kritiken var den grekiske sofisten Alkidamas som levde på 300-talet f.v.t. och som tillskrivs yttrandet: ”Gud har gjort oss alla fria; ingen har av naturen gjorts till slav.” De filosofer som tillhörde den stoiska skolan var inte lika radikala men Seneca hävdade att skillnaden mellan slaven och den fria var tillfällig och inte inrättad av naturen. Bland de romerska juristerna fanns sådana som menade att slaveriet var en institution som stred mot naturen.

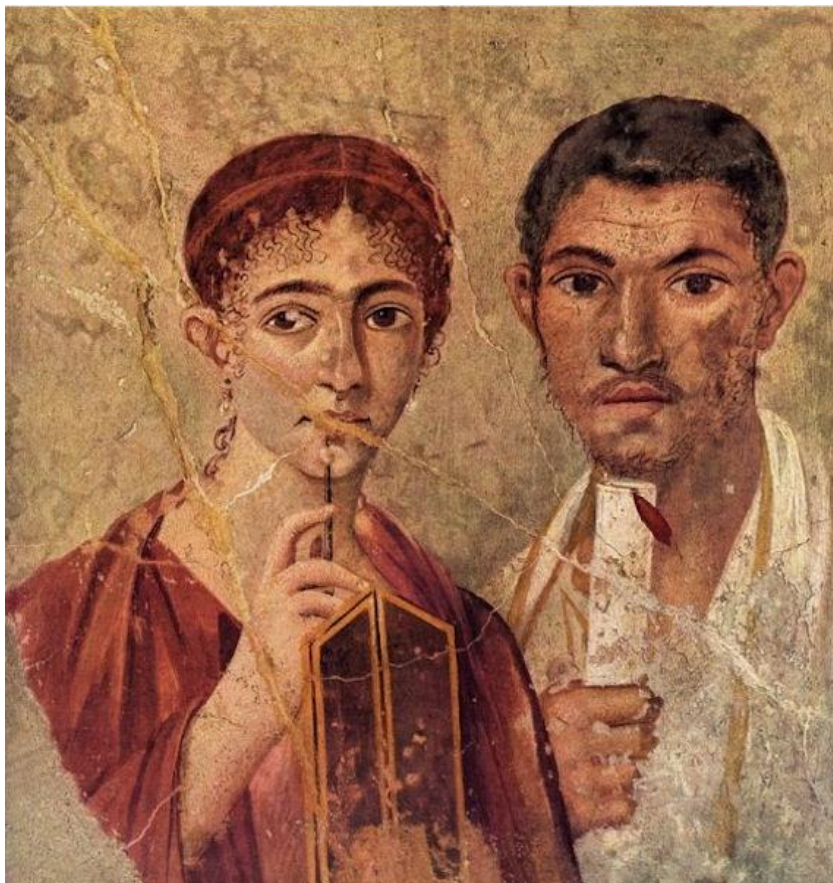
Friheten från slaveriet kunde nås på två vägar, en olaglig och en laglig. Den olagliga vägen var i första hand att rymma. Slavar på rymmen var ett vanligt fenomen i antiken. Om man blev infångad, blev man antingen dödad eller brännmärkt i pannan, på händerna eller fötterna. Ett annat sätt att försöka bli fri kunde vara att delta i slavuppror. Två sådana är kända från Sicilien och ett från fastlandet. Den lagliga vägen till friheten berodde helt av ägarens välvilja. Tillvägagångssättet var noga reglerat juridiskt. De som blev fria på det lagliga sättet kunde under vissa omständigheter räkna med att bli fullvärdiga romerska medborgare. Som grupp kallades de *libertini*. De stannade ofta i den tidigare ägarens hushåll och tilldelades i så fall mer kvalificerade uppgifter. Under kejsartiden kom ett mindre antal *libertini* att bli viktiga rådgivare till kejsarna. Mot slutet av antiken ansåg kyrkan att det var en Gudi behaglig gärning att friköpa slavar, eftersom alla människor är lika inför Gud.

Ett annat viktigt drag i förhållandet mellan antikens människor var skillnaden mellan medborgare och sådana som var fria men icke-medborgare. I Aten skiljde man noga mellan medborgare (*polites*) och övriga fria som kallades metoiker (”medboende”). Skillnaden gällde främst politiska villkor (mer om dem senare), inte nödvändigtvis materiella tillgångar. Genom Kleisthenes reformer omkring år 500 f.v.t. ökade möjligheterna för metoikerna att förvärva medborgarskap liksom för frigivna slavar. De som kallades metoiker kunde vara handelsmän eller fria hantverkare. De hade ingen rösträtt men fick göra militärtjänst.

I Sparta kallades gruppen icke fullvärdiga medborgare för perioiker ("omkringboende"). Det fanns därtill en grupp som kallades heloter. De kan ha utgjort urbefolkningen på platsen. De arbetade i jordbruket och sågs som ett slags statsslavar. Spartanerna själva som utgjorde "herrefolket" levde enligt sträng militär disciplin som även förutsatte en – materiellt sett – enkel livsföring (jfr uttrycket "att leva spartanskt").

I det romerska riket var de fria antingen *cives* (medborgare) eller icke-medborgare kallade *peregrini* (utlänningar). Medborgare kunde man bli antingen genom att vara född till det eller genom att förvärva det. Det senare kunde ske genom att man fick sig medborgarskapet tilldelat som individ eller som ingående i en folkgrupp som fått medborgarskap. Även slavar kunde, som sagt, vid frigivningen erhålla medborgarskap. Förutsättningen var att den som frigav dem själv var medborgare.

Vid sidan av fullvärdiga medborgare fanns det också medborgare med begränsade rättigheter, bl.a. utan rätt att rösta i folkförsamlingen. Det totala antalet medborgare med fulla rättigheter var länge endast en mindre del av romarväldets totala befolkning. På kejsar Augustus tid räknade man med att antalet sådana medborgare var omkring fyra miljoner (av en befolkning på sannolikt fler än 50 miljoner). Successivt utökades andelen medborgare fram till år 212, då kejsar Caracalla tilldelade rikets alla fria invånare romerskt medborgarskap.

Ett romerskt par på en målning från Pompeji. Hon håller i en skrivtavla och en griffel och han en bokrulle.

Hur var förhållandet mellan män och kvinnor? I de antika samhällena rådde ingenstans full jämställdhet mellan män och kvinnor. Kvinnornas situation varierade dock beroende på vilket samhälle de levde i. I Aten antogs åtminstone städernas kvinnor normalt inte bara hålla sig

inomhus utan ofta i en speciell kvinnoavdelning av huset. Det var otänkbart att de skulle delta i det offentliga livet på torget eller i politiken.

Ett exempel på att inte alla kvinnor accepterade sin förväntade roll erbjuder Aspasia. Hon hade en relation med den ledande politikern Perikles och ett barn med honom. Hon deltog i det offentliga livet, där hon ansågs utgöra stöd för Perikles politik. Hon sägs ha varit "frigjord" i flera avseenden. Förklaringen till hennes särart anses ha varit hennes ursprung i staden Miletos, där kvinnornas ställning var friare än den var i Aten.

Även i det militaristiska Sparta var kvinnornas villkor mera lika männens än de var i Aten. Deras uppgift i samhället var inte bara att ha ansvar för hushållet. De skulle också föda och uppfostra dem som en dag skulle bli Spartas hårdföra soldater. Med tanke på sina viktiga samhällsuppgifter fick spartanska flickor i stort samma utbildning som pojkar: i idrott och i musik samt i konsten att läsa och skriva.

I det romerska riket varierade mäns och kvinnors villkor mellan de olika etniska grupper som utgjorde den totala befolkningen. Kvinnors ställning bland etniska romare var långt ifrån jämställd med männens men den var betydligt friare än i exempelvis Aten. Inomhus höll de sig inte i någon avskild kvinnoavdelning utan deltog i vardagslivet, t.ex. i måltider tillsammans med mannen. Ute på staden kunde en kvinna delta i det religiösa livet. Hon kunde vittna inför domstol (men inte uppträda som kändpart). Hon hade tillträde till de offentliga badhusen och nöjena men på teatrar fick kvinnorna sitta på särskilda bänkar långt bak. Som ung stod kvinnan under sin fars förmynderi och när hon gifte sig fick hon istället sin man som formell förmyndare, om äktenskapet ingicks enligt en mer traditionell form. Lägsta lagliga giftermålsålder var 12 år för flickor och 18 för pojkar. Som regel var parterna några år äldre när äktenskapet ingicks, men det var inget ovanligt med stor ålderskillnad mellan man och kvinna. En romersk matrona var dock inte någon som man knäppte på näsan. Hon kunde liksom mannen begära skilsmässa, om hon ville. Av den gifta kvinnan krävdes absolut sexuell trohet, medan samma krav inte ställdes på mannen.

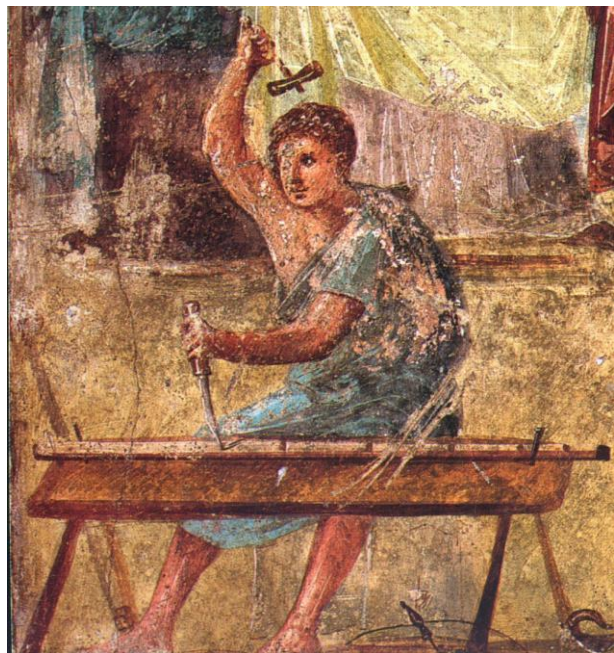
3. Antikens näringsliv

Näringsgrenar

Under hela den antika perioden dominerade lantbruket som huvudnäring. De naturliga förutsättningarna varierade förstås från område till område. I lantbruket producerades det som den tidens människor brukade som livsmedel: säd av olika slag skördades på åkrarna och tröskades på tröskplatserna, oliver plockades på olivträden och pressades till olja, vindruvor samlades in och trampades till vin. Till det kom grönsaker och frukt av olika slag. På de flesta gårdar hade man också småboskap som får och getter. Kor var inte lika vanliga som idag. Ofta drevs hjordar av djur runt till vinter- och sommarbeten av herdar. Boskapsskötseln gav kött och ost, mjölk drack man inte ofta och smör användes bara vid sårbehandling.

En annan viktig näringsgren var hantverk, där man bearbetade lera (keramik), glas, metaller, trä, sten och marmor. Produktionen resulterade i verktyg, vapen, husgeråd, möbler, konstföremål. Det är ofta de antika hantverkarnas produkter som den moderna tidens arkeologer finner under sina grävningar. Lantbrukets produkter har däremot konsumerats. En del av hantverksproduktionen kunde ske ute på landsbygden men de flesta hantverkarna höll nog till i städerna, där de hade sina enkla verkstäder i bottenvåningen på husen med en enkel bostad för familjen inrymd i samma byggnad.

En tredje näringsgren var handel. Det var för det första fråga om en lokal handel med livsmedel och hantverksprodukter. En del av dessa varor transporterades in till de många städerna från den omgivande landsbygden. Grekerna utvecklade tidigt också en distanshandel med stöddepunkter runt omkring Medelhavets och Svarta havets kuster. Många av dessa handelsplatser omvandlades med tiden till städer (som kallades "kolonier" till respektive grundarstad). Platon formulerade en träffande bild av denna bosättning längs utmed Medelhavets kuster. Han sade att "grekerna satt som grodor kring en damm".

En snickare i full verksamhet.

Förutsättningen för denna distanshandel var att grekerna var vana vid sjöfärder. De etniska romarna höll sig däremot gärna helt borta från havet men i samband med rikets expansion uppstod även här en livlig distanshandel. Fartygen kunde bemannas med sådana som var mer sjövana än romare i gemen. Sjötransporter var under hela antiken ett måste, då man saknade teknik för tunga transporter på land. Stora vagnar dragna av oxar var en möjlighet men det var ett långsamt och kostsamt transportsätt. För sjöfarten uppfördes en betydande infrastruktur i form av hamnar och fyrar men trots det var den mycket riskfylld (antika fartyg kunde inte kryssa och kompasser fanns inte). Mindre riskfyllda sjötransporter ägde rum på floder som Mosel, Rhen, Donau och Tibern.

I vissa fall utsträcktes handeln långt utanför det snävare område som vi förknippar med ”den antika civilisationen”. Romarna bedrev en livlig handel med germanerna i norr bl.a. i form av import av slavar. Till Indien seglade enligt geografen Strabon årligen 120 fartyg. Därifrån hämtade man kryddor (främst peppar) och lyxartiklar av olika slag. Det förekom också en karavanhandel, som drevs av folkgrupper i områden i Afrika och Asien.

En fjärde näringsgren var gruvsdrift. I det grekiska området fanns t.ex. järngruvor i Sparta, koppargruvor på Cypern (som betyder ”Kopparön”), silvergruvor i södra Attika, guldgruvor vid Pangaion i Thrakien. Inom det romerska området fanns järngruvor bl.a. i Noricum och på Elba, tenn- och blygruvor i Britannia, zink-, bly- och guldgruvor i den norra delen av Hispania, koppar- och silvergruvor i södra delen av Hispania, guldgruvor i Dacia, romarnas sista större erövring. Under kejsartiden var gruvsdriften ett kejserligt monopol. De metaller som utvanns ur malmen användes för vapen, redskap, husgeråd och smycken samt för myntprägling. Det framställdes såväl kopparmynt som silver- och guldmynt.

Fiske kan ses som en femte näringsgren. Det bedrevs både till havs och i floder. Den fisk som fångades var alltifrån svärdfisk och tonfisk till makrill, gädda, abborre, löja och lax. Även ostron och musslor var begärliga fångster. Det skall också noteras, att det var vanligt med konstgjorda fiskodlingar. De anlades både i sötvatten och i saltvatten. Den samtida facklitteraturen gav noggranna anvisningar för hur dessa fiskodlingar skulle anläggas och skötas.

Till sist skall nämnas en näringsgren som bestod i bygg- och anläggningsarbeten. Inom det grekiska området vittnar fortfarande mer eller mindre välbevarade tempel, teatrar och andra byggnader om en rätt omfattande byggverksamhet under flera århundraden. Konstruktionerna förutsatte ofta stor skicklighet hos arkitekter och byggare. I det romerska området är antalet anläggningar betydligt större och mer varierat. I städerna uppfördes både eleganta enfamiljshus och flerbostadshus ibland i två våningar, ibland i betydligt fler, liksom tempel, basilikor (för domstolar), administrationsbyggnader av olika slag, badhus, teatrar, amfiteatrar. Utanför städerna byggdes vägar och broar samt akvedukter. Åtskilliga av dessa konstruktionen kan – i mer eller mindre välbevarat skick – fortfarande ses inom områden som ingick i den grekiska och romerska världen.

Yrken och arbetsliv

De nämnda näringsgrenarna förutsatte en rad olika yrkesutövare. Därtill kom serviceyrken, administrativa och militära yrken. Majoriteten av de arbetande fanns inom lantbruket.

Jorden brukades från början av fria småbönder med hjälp av enstaka fria lantarbetare och några slavar. De använde en enkel plog, en enkel harv samt spadar, hackor och skärar. Vid skördetid behövdes extra arbetskraft som säsongarbetare. Anställandet av sådana beskrivs i Nya Testamentet (Matteus 20:1-16). När jordbruket strukturerades om i det romerska riket som en följd av andra puniska kriget, blev slavarnas roll på storgodsen mer betydelsefull. Under senantiken, då tillgången på slavar minskade, övergick storgodsägarna till ett system med halvt livegna arrendatorer (som kallades *coloni*).

Hantverkarna var ofta rätt specialiserade. Det fanns t.ex. smeder av olika typ, vanliga snickare och möbelsnickare, krukmakare och med tiden glasblåsare. Deras arbetsredskap påminde om de redskap som hantverkare använde i Sverige ännu i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Befolkningens kläder och skor tillverkades av vävare och valkare (för tygets hopfällning) samt av olika sorters skomakare. Det dagliga brödet bakades aldrig i de romerska

stadshushållen utan alltid av stadens bagare, medan kött, som var ett mindre vanligt livsmedel, inköptes hos slaktaren. För utsmyckning av bostäder fanns det mosaikläggare och skulptörer. Människors behov av prydnader tillfredsställdes av guldsmeder och silversmeder.

Den lokala handeln sysselsatte dels transportörer av varorna, vilket skedde med enkla kärror dragna av åsnor eller mulor, dels försäljare i detaljhandelsledet. De senare var i det romerska riket oerhört specialiserade: sädeshandlare, vinhandlare, oljehandlare, grönsakshandlare, frukthandlare, specerihandlare, fiskhandlare, fjäderfäförsäljare, sockerbagare, karamellkokare, melonhandlare och lökhandlare. De använde enkla vågar för att mäta upp varan. Distanshandeln förutsatte, som nämnts tidigare, i regel sjötransport. Den sköttes av redare, som ibland kunde medfölja fartyget, ibland inte. Ansvar för sjöfärden vilade på kaptenen (*magister navis*), medan en särskild navigatör lodade djupet och svarade för att man höll rätt kurs (med hjälp av solen och om natten av stjärnor). De vanliga sjömännen skötte segel och ankare. Roddare förekom i enstaka fall på kommersiella fartyg men var obligatoriska på krigsfartyg (som ju inte kunde invända tjänliga vindar).

En målning från Stabiae visar en hamn med dess byggnader, kajer, bryggor och ankrade fartyg.

Gruvarbete var liksom arbetet i stenbrott och marmorbrott särskilt krävande för de arbetandes kroppar. En del enkla tekniska hjälpmedel underlättade arbetet något. Arbetet under jord i trånga gångar var säkert det mest riskfyllda. I särskilt trånga passager kunde man använda barn som arbetskraft. De kunde ta sig igenom, där de vuxna fastnade. Anläggnings- och byggnadsverksamhet kunde också vara ett tungt arbete, inte minst transporter av vanliga material som sten och marmor. Murarna arbetade med lättare material som tegel och byggnadssnickare förstas med trä. Romarnas berömda vägar anlades ofta av soldater, när de var lediga från marscher, övningar, vakter och strider.

Yrkesfiskarna bedrev sannolikt sin verksamhet framför allt med nät. Det gällde såväl i havet som i sjöar och på floder. Havet var öppet för alla, medan fisket i sjöar och floder i romarriket utarrenderades av staten. En konkret bild av antika fiskare i verksamhet ges i Nya Testamentet (Lukas 5:1-7). Amatörer kunde som idag fiska med metspön.

Några yrken som inte tillhörde det egentliga näringslivet kan beskrivas som serviceyrken. Dit hörde personalen på de stora badhusen, t.ex. massörer. Andra kategorier var de anställda på krogar och gästgiverier som kockar och serveringspersonal. Frisörer var egenföretagare, som hade sina lokaler ”ute på stan”. I de rika privathusen fanns i regel mängder av slavar som ägnade sig åt olika serviceuppgifter, ofta mycket specialiserade.

I det romerska riket fanns ett visst antal yrken som förutsatte läs- och skrivkunnighet. De utgjordes av sekreterare, kopister, stenografer, uppläsare, lärare, bibliotekarier, arkivarier, och annan administrativ personal. Om man får tro Cicero, ingick i denna kategori tre yrken med särskild status. Det var läkarna, arkitekterna och lärare på högre nivå. Men i motsats till den verkliga överklassen, godsägarna, räknades de ändå inte till samhällets verkliga statusgrupp enligt Cicero.

I en översikt över antika yrken får man till sist inte glömma den del av befolkningen, som verkade som soldater eller som sjömän på krigsfartygen. Det gäller både inom det grekiska och det romerska området. Deras beväpning varierade med tiden. Romerska soldater fick pension efter tjugo års tjänst (om de överlevde så länge), i kavalleriets fall kom pensionen efter 16 år.

4. Antikens samhällsliv

Antika samhällsformer

I antiken fanns överhuvudtaget inga nationalstater. Det är en senare uppfinning. I utvecklade områden dominerade under en stor del av antiken en helt annan typ av stat, den s.k. stadsstaten. Den bestod av en stad med omliggande landsbygd. I den klassiska tidens Grekland var detta den dominerande samhällsformen med Aten, Sparta och Thebe som mest kända exempel. Bland grekiska kolonier runt Medelhavet hörde Syrakusa och Massilia (dagens Marseille) till de viktigaste stadsstaterna. Etruskerna, som bodde norr om Rom, räknade 12 stadsstater inom sitt område.

En annan samhällsform utgjordes av imperier. Det betydelsefullaste var det romerska imperiet som successivt byggdes upp under århundraden. Alexander den store hade redan tidigare skapat ett stort imperium efter att snabbt ha besegrat det persiska imperiet. Hans samhällsbygge föll emellertid omgående sönder i samband med hans död. Det delades då upp i tre enheter, som antog formen av ärftliga kungadömen. Egypten styrdes t.ex. i ett par århundraden av en kungasläkt, vars manliga medlemmar alltid bar namnet Ptolemaios.

Inom det romerska imperiet fortsatte stadsstaterna att existera men nu närmast som halvt självständiga "kommuner". Antalet sådana enheter uppgick med tiden kanske till omkring 2000. Utanför dessa områden låg med tiden alltför storgods (latifundier) men också utvecklade områden bebodda av mer eller mindre självständiga folkgrupper.

Statsstyrelsens antika former

Styrelseformen i en stat var enligt antik uppfattning en av tre möjliga: monarki, aristokrati och demokrati. Enligt den tidens teoretiker skedde en växling mellan dessa styrelseformer genom att alla tre tenderade att med tiden urarta. Monarkin kunde övergå i tyranni, aristokratin i oligarki, demokratin i pöbelvälde. Dessa urartade former gav anledning till kriser.

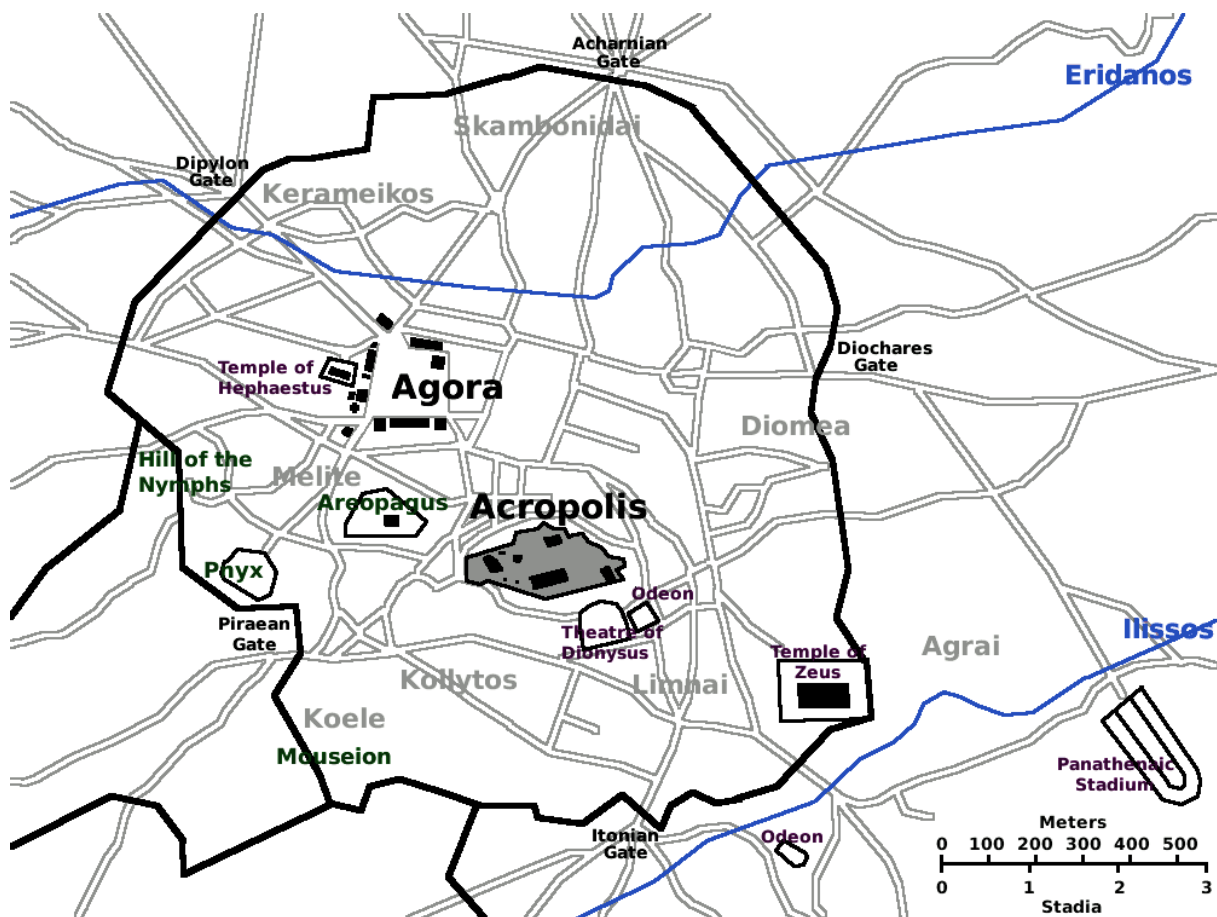
Som en illustration av styrelseformernas föränderlighet i antiken kan man välja Roms historia. Där fick den siste kungen Tarquinius öknamnet *superbus* ("övermodig"), eftersom han ansågs "tyrannisk". Han avsattes därför (enligt traditionen år 509 f.v.t.) och monarkin följdes av en adelsrepublik. Denna dominerades av de jordägande stormännen. Den var alltså en aristokrati men hade vissa demokratiska inslag i form av en folkförsamling (mer därom senare). Med denna styrelseform lyckades romarna under åtskilliga generationer framgångsrikt styra det expanderande imperiet. Under det sista århundradet f.v.t. urartade aristokratin till en oligarki. Två olika triumvirat (dvs. en allians mellan tre män) innehade i tur och ordning den verkliga makten.

Då denna oligarki inte förmådde lösa de aktuella politiska problemen, avlöstes den av en monarki förklädd i republikanska former under kejsar Augustus, vars regim kallades "principatet". Kejsaren bestämde, senaten spelade en viss rådgivande roll men den tidigare folkförsamlingen försvann. Långt senare under kejsar Diocletianus antog styrelseformen en tydlig monarkistisk karaktär även till de yttre. Kejsaren benämndes nu *dominus* (härskare). Ett hovceremoniell utvecklades med knäfall och kyssar av härskarens mantel. Dessa ceremonier mångfaldigades senare i det bysantiska riket, som utgjorde en sista rest av det romerska riket.

Statsstyrelsen i Grekland och i Romarriket

Statsstyrelsen omfattade också i antiken de tre områden som allmänt förknippas med varje författning, skriven eller oskriven: den lagstiftande, den verkställande och den dömande makten. I antiken var dessa områden inte åtskilda riktigt på samma sätt som i dagens författningar.

Fram till Alexander den stores tid bestod den grekiska världen, som sagt, av ett stort antal stadsstater. Aristoteles, som i en undersökning samlade in de olika staternas författningar, lär ha funnit sammanlagt 158 stycken. Endast Aten författning är välkänd, då man påträffat en text som kan vara ett av resultaten från Aristoteles nämnda undersökning. Enligt den fanns i Aten en folkförsamling samt ett råd med 500 medlemmar. Rådet avgjorde vilka frågor som skulle tas upp i folkförsamlingen och var sedan ansvarigt för verkställigheten av fattade beslut. Ett utskott om 50 medlemmar av rådet skötte – under en månad i taget – alla löpande ärenden. Därtill valdes ett antal ämbetsmän. De högsta var nio till antalet. Den dömande makten vilade på olika domstolar.

Karta över det antika Aten. Folkförsamlingen sammanträdde på kullen Pnyx eller på stadens torg (agora).

Även Roms författning är väl känd trots att det saknas en motsvarande sammanhängande beskrivning. I Rom fanns under republiken två folkförsamlingar men också en senat som innehade den reella beslutsmakten. Även i Rom valdes en rad ämbetsmän, bl.a. två konsuler som innehade den högsta verkställande makten och som tillsattes för bara ett år, allt i syfte att minska risken för enväldets återkomst. Politiska beslut togs officiellt i namn av "senaten och

det romerska folket:” (*senatus populusque Romanus*). Den dömande akten delades mellan folkförsamlingarna (allvarligare brott) och särskilda domstolar.

Senatens byggnad på Forum i Rom.

Senaten bestod av dem som innehåft något av de högsta ämbetena. Till innehavare av sådana ämbeten utsågs bara *nobiles* (mer om dem nedan). Efter avslutad ämbetsperiod kunde alltså de högre ämbetsmännen bli invalda i senaten. Denna församling kom därför att äga en stor samlad erfarenhet av betydelse för statsstyrelsen.

Inslagen av demokrati i Aten och Rom

Intressanta inslag av demokrati förekom alltså både i Aten och i Rom. I Aten var alla manliga medborgare över 20 år medlemmar i folkförsamlingen. Omröstningar där avgjorde politiska beslut under en stor del av 400-talet f.v.t. Det betyder inte att alla medborgare skyndade dit varje gång en omröstning skulle äga rum. Man fick införa ett system, där man föste ovilliga deltagare till mötesplatsen med hjälp av ett rödfärgat rep. Om någon fick färg på kläderna, fick denne betala böter.

I Aten rådde alltså direktdemokrati och det fanns inga partier. Det gav enskilda politiska ledare ett stort utrymme, om de var skickliga talare. Det fanns dock en spärr mot alltför mäktiga ledare. De kunde bli landsförvisade, om folkförsamlingens majoritet röstade för det. Alla medborgare kunde utses att sitta i de exekutiva organ som fanns. De utsågs genom lottningsmen deras uppdrag var alltid strängt tidsbegränsade.

I Rom fanns under republiken, som sagt, inte bara en folkförsamling utan två. Den ena, kallad *comitia centuriata*, var indelad i ett antal avdelningar, som baserades på medlemmarnas förmögenhetsinnehav. Den andra, kallad *comitia tributa*, var indelad i rotar, vilka byggde på lokal tillhörighet. De fattade beslut inom olika beslutsområden. Vid val räknade man inte var och en av de avgivna rösterna, utan man räknade i stället hur avdelningarna resp. rotarna röstade. En fråga avgjordes alltså av hur majoriteten av avdelningarna/rotarna röstade, inte av hur de enskilda medborgarna röstade. Den enskilde medborgaren hade ingen initiativrätt utan kunde bara reagera på de förslag som framlades. Några politiska diskussioner förekom inte heller. Däremot kunde en folkförsamling kallas till ett förmöte, en *contio*, där det förslag som man skulle ta ställning till presenterades och motiverades.

Det demokratiska inslaget i Roms författning fördunklades av ytterligare ett par omständigheter. Som i Aten hade kvinnorna ingen rösträtt och inte heller, naturligtvis, slaverna. Vidare hade de medborgare, som inte bodde i Rom eller dess närhet, svårt att utöva sin rösträtt. Det problemet växte med rikets geografiska expansion. En ytterligare omständighet, som förminskade det demokratiska inslaget, utgjordes av systemet med klienter. Många inflytelserika män skaffade sig mängder av klienter genom att hjälpa dem såväl ekonomiskt som på andra sätt. Samma klienter förväntades sedan ställa upp för sin *patronus* både vid val och i andra sammanhang. Den omständigheten blev allt viktigare, när adelsrepubliken övergick i en oligarki.

Den enskilde medborgaren hade alltså inte särskilt stort inflytande som väljare. Däremot kunde han bli utsedd till en rad ämbeten och därigenom få visst ökat inflytande. De högsta ämbetena var dock, som sagt, reserverade för de högre klasserna. Också på det privata planet var fördelarna med romerskt medborgarskap många. Som medborgare hade man rätt att ingå ett enligt romersk lag giltigt äktenskap medförande bl.a. arvsrätt. Man hade dessutom rätt att enligt romersk lag förvärva, äga samt avyttra egendom. Medborgarrätten skyddade också mot våldshandlingar av romerska ämbetsmän. De som kunde säga "*civis Romanus sum*" ("jag är romersk medborgare") väckte omedelbart respekt, också hos myndighetspersoner.

Betydelsen av medborgarnas ekonomi

I Aten fanns det tre undergrupper av medborgare under den äldsta republiken: en överklass av stora jordägare, vanliga bönder och hantverkare. Levnadsvillkoren för dessa grupper varierade självfallet med inkomst och förmögenhet. I 400-talets demokratiska Aten kan man därtill urskilja en grupp medborgare som skulle kunna kallas "medelklass". Deras särställning byggde på deras militära roll i hären, något som även gav dem ett ökat politiskt inflytande.

Bland de romerska medborgarna förelåg under den äldre republiken stora skillnader mellan patricier och plebejer. De förra sågs som en överklass i förhållande till plebejerna. Med tiden kom denna sociala skillnad att i betydelse överträffas av en annan. Man skiljde nu mellan två överklasser: 1/ De stora jordägarna, som kallades *nobiles*, hade möjlighet att inneha de högsta ämbetena och att sitta i senaten. De fick inte äga något annat än jordagods. 2/ Övriga förmögna kallades *equites*. De dominerade på övriga ekonomiska områden men hade bara ett indirekt politiskt inflytande. För att räknas till *equites* krävdes en förmögenhet som uppgick

till minst 400 000 sestertier (eller – omräknat – till 100 000 denarer). De var affärsmän, redare och skatteförpaktare, men hade en gång i tiden tjänstgjort som ryttare i krig (därav namnet). Vid sidan av *nobiles* och *equites* hörde majoriteten av medborgarna till folket, *plebs*. Man kan tillägga att det i de många städerna i regel fanns en lokal överklass, som hade stort inflytande över den lokala politiken, samtidigt som de var generösa finansiärer av allmännyttiga anläggningar som badhus och teatrar – allt i syfte att göra sig populära inför valen.

5. Antikens föreställningsvärld

Föreställningar om himlakropparna

Den himlakropp som betydde mest för den vanliga antika människan var solen (ja, bortsett från jorden, förstås). Den gav inte bara värme och ljus utan indelade dagen från det man vaknade tills man somnade. Därtill krävde dess hetta att man tog en siesta, när det var som varmast. Om det inträffade en solförmörkelse, gav det upphov till djup oro och olika fantasifulle förklaringar. Även månen hade en roll för vardagen. Dess varv runt jorden utgjorde en grund för kalendern, som i sin tur var av betydelse inte minst för jordbrukarna. Den nattliga stjärnhimlen spelade annars främst en roll för dem som var navigatörer ombord på fartyg, eftersom kompasser inte fanns under antiken.

Bland de intellektuella var det åtskilliga som ägnade tankemöda åt att försöka förstå himlakropparnas rörelser. Tidigt lärde man sig inse skillnaden mellan fixstjärnor och ”vandringstjärnor” (dvs. planeter). Man hade naturligtvis observerat Vintergatan utan att förstå att det är en galax. Fantasifulle mytologiska förklaringar gavs av fenomenet. Vissa intellektuella föreställde sig att himlakropparna var fästade på sfärer, som rörde sig och genom sin friktion gav upphov till ”sfärens musik”, som mänskligt öra inte kunde uppfatta. Just himlakropparnas rörelser upptog de flesta antika astronomers intresse. I ett fall hade man nått konsensus. Det gällde tanken att jorden var den himlakropp som de andra rörde sig kring. Den uppfattningen förknippas i regel med en grekisk astronom vid namn Ptolemaios, verksam i Alexandria.

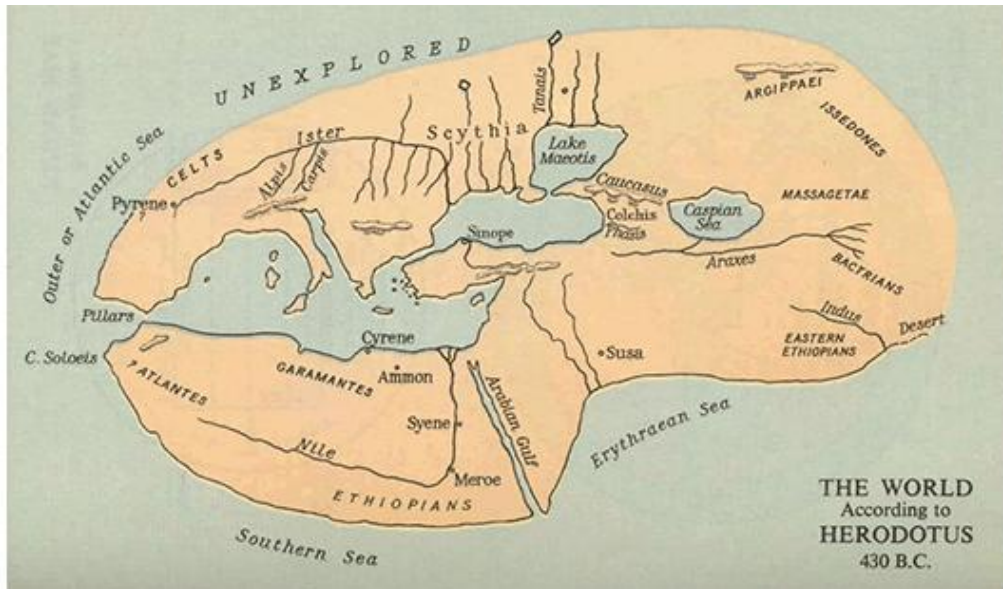
Valet av jorden som medelpunkt i solsystemet skapade emellertid problem, när det gällde att förklara planeternas rörelser. Från jorden ser de ut att då och då avvika från en väntad cirkelrörelse och röra sig ”bakåt”. Ptolemaios sökte lösa detta genom att anta att planeterna då och då beskrev en minicirkel runt en medelpunkt som i sin tur rör sig längs den större cirkeln. En sådan minicirkel kallas en epicykel. Denna felaktiga uppfattning bestod sedan fram till renässansen. Ett annat himmelskt fenomen som man däremot lyckades lösa under antiken var att förklara och förutsäga kommande solförmörkelser.

Föreställningar om jorden

Hur de vanliga antika människorna föreställde sig planeten jorden, vet vi naturligtvis inte. De flesta brydde sig kanske inte om vad som låg bortanför horisonten. Om man hade någon uppfattning alls, trodde man kanske att jorden var en sorts tallrik som vilade på ett världshav, vars gränser var ytterst vaga. Intellektuella hade förstås en annan uppfattning. De visste att jorden var rund och en grekisk geograf hade mätt upp dess omkrets (och det med nästan korrekt resultat). Därtill visste man att det fanns olika klimatologiska zoner: två arktiska, två tempererade och en tropisk. Cicero erinrar på ett ställe om att hans samtida inte hade någon kontakt med dem som bodde inom den södra tempererade zonen eller med dem som bodde i de båda tempererade zonerna på det motsatta halvklottet, dvs. i Nordamerika och Sydamerika.

Till vardags kallade man sin del av världen för ”hela världen” så som Lukas gör i Jul-evangeliet, när han skriver att ”hela världen skulle skattskrivas”. Han använde det grekiska ordet oikoumene, dvs. den (av greker och romare) bebodda världen (barbarernas värld ingick alltså inte i uttrycket). Nu visste man trots det en del om angränsande delar av världen. I norr hade man genom bärnstenshandeln nått fram till Östersjön. Den grekiske sjöfararen Pytheas hade upplevt midnattssolen någonstans uppe i Skandinavien. I öster var naturligtvis det stora perserriket (som en tid styrdes av parther) välbekant. Med Indien idkade romarna handel

sjövägen. Alexander den stores armé hade därtill landvägen nått ända fram till Indusdalen. På Hadrianus tid förekom en sporadisk kontakt med Handynastin i Kina. Söderut hade karavaner från Afrika söder om Sahara medfört vissa insikter i förhållandena i den delen av världen. Genom en grekisk översättning av kartagern Hannos beskrivning av sin kringsegling av den afrikanska kontinenten kunde man få en viss uppfattning om denna kontinents väldighet. I den antika skönlitteraturen, bl.a. i grekiska romaner, förekom mer fantasifulla föreställningar om världen utanför det antika området.

Ett försök att föreställa sig, hur den antika världsbilden uppfattades på 400-talet f.v.t. i Grekland.

Föreställningar om den närmaste omvärlden

Genom sina handelsfärder fick grekerna tidigt en uppfattning om sin närmaste geografiska omvärld. Samtidigt mottog de en mängd kulturella impulser därifrån, t.ex. inom skulptur och vasnmåleri. Med Alexander den store skulle grekerna för en tid helt eliminera perserriket. Det grekiska inflytande utsträcktes därmed för en tid långt österut.

Romarnas uppfattning om sin omvärld byggde nog främst på de krigiska kontakter som pågick under århundradena. Kunskapen om germanerna var förhållandevis god. Både Caesar och historieskrivaren Tacitus beskrev dem och deras seder i sina böcker. Korrekta fakta blandas dock med missuppfattningar. Såvitt man vet, var kunskaper om världen i öster betydligt sämre. Det är ett egendomligt faktum, då hotet från partherriket och senare det nyersiska riket i grunden var farligare för romarna än hotet från germanerna. Intresset för Afrika söder om Sahara var nog obefintligt bland antikens romare.

Föreställningar om olika naturtyper

Tillbaka nu till planeten jorden och dess natur. Den antika människan trivdes bäst i de öppna landskap som formats av jordbrukarnas och herdarnas arbete. Det bestod av åkrar och ängar samt betesmarker. I stadslandskapet sökte man skapa motsvarigheter i form av parker och trädgårdar. Romarna kallade dessa för "landsbygd i staden" (*rus in urbe* på latin).

Synen på och relationen till den vilda naturen var mer avståndstagande. Redan skogen framkallade negativa känslor. Där fanns vilda djur (vargar t.ex.) och kanske rövare. Ingen antik människa skulle kunna tänka sig att ”gå ut i skogen” som avkoppling eller för att få naturupplevelser. Möjligen kunde man tänka sig att ”gå in i skogen”, i så fall för att där bedriva jakt. Därtill förekom naturligtvis i vissa områden skogsavverkning för att få material till bl.a. skeppsbyggen. Romerska soldater gillade för sin del inte alls att strida i skog. De kunde inte hålla leden i skogsterräng utan deras linjer splittrades upp och blev ett lätt byte för skogsvana germaner.

Inte heller bergen lockade antika människor. Bortsett från att bergen kunde vara svårtillgängliga förknippades de med allsköns övernaturliga väsen. På berget Olympos höll ju t.ex. de homeriska gudarna till. Om det fanns anledning, kunde man naturligtvis passera bergsområdet. Kartagern Hannibal gick ju över Alperna med sina soldater och stridsefanter för att angripa romarna så att säga på hemmaplan i Italien. Men om någon hade tagit sig för att klättra upp på en bergstopp för att se på utsikten, hade denne nog ansetts lida av någon form av mental rubbning.

Föreställningar om städer

Föreställningarna om antikens städer handlade om deras utseende och funktion. Städer betraktades under antiken som självklara boendeformer, även om det bara var en minoritet som faktiskt bodde i städer (kanske mellan 5 och 10 % av totalbefolkningen). Också fria lantbor kunde då och då ha olika anledningar att bege sig in till närmaste stad. Trots avsaknaden av effektiva hjälpmedel uppfördes imponerande många och stora byggnader i städerna. Det gäller såväl de grekiska städerna som de romerska. Med hellenismen kom grekisk stadskultur att etableras också inom stora delar av det område som Alexander den Store erövat, både genom grundandet av nya städer och genom utformandet av redan existerande städer i grekisk stil.

I de ursprungliga grekiska städerna fanns ofta en akropol som var tänkt som en sista försvarsmöjlighet vid ett eventuellt fientligt anfall. I de flesta städer fanns ett torg, kallat *agora*, där en stor del av stadslivet utspelades. Tempel, ofta praktfulla, hade rests till gudarnas ära och för befolkningens religiösa behov. En del städer hade teatrar, vilkas föreställningar ingick i kulten av guden Dionysos. Åskådarplatser var uthuggna i den naturliga klippan framför en scen med ett scenhus som bakgrund. En del städer som Efesos, Pergamon och Alexandria var försedda med välförsedda bibliotek. Bostäderna i städerna var i regel uppförda i en eller möjligen två våningar.

Romerska städer var oftast uppförda enligt en rätlinjig plan som hämtat sin struktur från militärläget. Själva Rom var ett undantag, den staden var mer ”naturvuxen”. I den regelbundna staden korsade två huvudgator varandra. Centralt låg ett torg, ett forum, med ett tempel som ägnats Jupiter och två andra gudar. Detta tempel, som kallades Capitolium, betraktades som en symbol för den romerska staden. Vid forum låg ofta en eller flera basilikor, som fungerade som domstolslokaler. Normalt fanns i alla städer minst ett offentligt bad (thermer), som också ofta inrymde motionsytor och en föreläsningssal. Trots segt motstånd hade romarna accepterat det grekiska bruket med teatrar. I de romerska städerna utgjordes dessa av imponerande byggnader. Större än teatrar var amfiteatrar, där det gavs gladiatorspel och arrangerades jaktscener med vilda djur som byte för jägarna. Detaljhandeln försiggick delvis i särskilda saluhallar (*macella*), medan hantverkarna bjöd ut sina varor direkt från sina bodar (*tabernae*). Bostäderna utgjordes dels av eleganta enplanshus för de välbärgade,

dels av hyreshus i två eller tre våningar. I storstäder som Rom fick man uppföra höghus för att få plats med alla människor på en liten yta.

Den grekiska och den romerska stadens funktion var mångsidig. Det var här den lokala politiken utformades. Domstolsväsendet hade sin plats i staden. Det var här som landsbygdens folk fick avsättning för sina produkter. Det mesta av kulturlivet utspelades här liksom det officiella religiösa livet. Till sist erbjöd staden en högre levnadsstandard än den omgivande landsbygden.

Föreställningar om det förflutna

Tidigt under antiken började man att notera viktigare tilldragelser i enkla s.k. annaler. Mer ambitiösa försök att urskilja mönster i det förflutna gjordes av historieskrivarna (som inte skall ses som forskare i egentlig mening). I grekisk historia var det Herodotos som var den förste historieskrivaren. Han menade att huvudlinjen i det förflutna utgjordes av kampen mellan greker och perser. Xenophon skildrade i sin bok *Anabasis*, hur en grekisk legohär gjort ett misslyckat försök att stödja en persisk tronpretendent. Thukydides ägnade sig däremot åt att skildra det långvariga kriget mellan Aten och Sparta.

Romarnas intresse för historia ledde till att flera tog sig an uppgiften att skildra det förflutna. Det mest omfattande historieverket, *Ab urbe condita* (Från stadens grundläggning) var författat av Livius. Roms grundläggning daterade han till år 753 f.v.t.. Sedan följde han den romerska historien fram till sin egen tid (till år 9 f.v.t.). Kejsartidens första århundrade skildrades av Tacitus. Andra historieskrivare behandlade mer begränsade tidsepoker. Gemensamt för den romerska historietolkningen var att skeendet, såväl framgångar som motgångar, kunde förklaras av moraliska faktorer. Det ledde till att man ofta hade en idealiserad föreställning om äldre tider. I den samtida skönlitteraturen beskrevs historien som ett successivt förfall från en tidig guldålder via en silver- och en kopparålder fram till samtidens järnålder, som ansågs vara präglad av allsköns moralisk uselhet.

Föreställningar om framtiden

Antikens människor var i motsats till senare tiders människor inte särskilt intresserade av framtiden. Att veta något om framtiden ansågs f.ö. inte vara tillåtet för människan. Denna uppfattning förstärktes av att man under antiken upplevde att man själv rörde sig med ryggen mot framtiden. Det förflutna kunde man ju se framför sig men bakom sig kunde man ju inte se något alls.

I den grekiska mytologin förekom trots detta personer med viss förmåga att se in i framtiden. En av dem var den blinde Teiresias, som kunde konsulteras i kritiska lägen. En annan var Kassandra som förutsåg Trojas fall men utan att bli trodd av samtiden. Ett annat sätt att söka ta reda på något om framtiden var att vända sig till ett orakel. Orakelsvaren var dock ofta svårtolkade och mångtydiga.

Romarna hade också föreställningen om en sibylla som kunde se in i framtiden. I praktiken spelade dock andra föreställningar en större roll. I praktisk politik gällde det att ta reda på gudarnas vilja i en konkret situation. Man tog därför s.k. auspicer för att ta reda på om en viss handling, t.ex. ett nytt krigsföretag, kunde inledas med gudarnas goda vilja. De metoder som användes vid auspicierna var inte särskilt avancerade. Man tittade på hur fåglarna flög och lyssnade på hur de lät. Man kunde också studera hur höns i burar åt eller inte åt. En särskild

grupp av spåmän kallades *haruspices*. Som framtidsstudiemetod undersökte de offerdjurens inälvor samt noterade järtecken av olika slag som blixtar. Romerska intellektuella genomskådade förstås denna humbug. Cato den äldre uppges av Cicero ha sagt att han inte kunde förstå, hur två *haruspices* kunde se på varandra utan att brista i skratt.

Föreställningar om religionen

Både inom det grekiska och inom det romerska området fanns det en folklig religiositet som utgjorde en del av de vanliga människornas vardag. Man offrade till bilder av olika skyddsandar som larer och penater eller till naturföreteelser som källor och bäckar. Fenomenet vilade på en naiv och troskyldig inställning till de osynliga krafter som troddes påverka människans tillvaro.

Greker i Korint förbereder en ceremoni med ett slaktoffer. (Bilden är från 500-talet f.v.t.)

Den officiella grekiska religionen byggde däremot på den välkända mytologiska föreställningen om de olympiska gudarna. Dessa gudar hyllades med påkostade tempel och gudabilder. Här kunde både privatpersoner och samhällets företrädare offra djur som getter och oxar. Denna form av religion övertogs också av romarna. Ceremonierna i de antika templen var vanemässiga och knappast uttryck för någon djupare form av religiositet. Romarna hade t.o.m. ett rätt affärsmässigt förhållande till sina gudar. Om man offrade till en gud, förväntade man sig att denne skulle "leverera" det man önskade. Den antika gudavärlden kompletterades successivt med gudar som inlånats från andra folk. I Grekland var t.ex. Dionysos en nykomling, i Rom kom den orientaliska gudinnan Kybele att kallas "Stora gudamodern". När romarna erövrade områden som Syrien och Egypten, fick de därtill bekanta sig med helt andra gudavärldar.

Föreställningar om kärleken

Vi kan naturligtvis inte veta, hur människor i allmänhet såg på kärleken under antiken. Det är bara de som lämnat något skriftligt vittnesmål om saken som vi kan veta något om. För åtskilliga har nog kärleken mellan man och kvinna upplevts enbart som något som hörde vardagslivet till. I sina friare former kan det kanske ha framstått som ett angenämt tidsfördriv. Den senare inställningen tycks poeten Horatius vittna om. För andra har kärleken varit en passion som för Catullus i hans komplicerade relation till Lesbia. Detsamma gäller också Sapfo i hennes kärlek till unga kvinnor som kan ha varit hennes elever. Att en antik man

kunde drabbas av en oändlig saknad efter sin unga döda hustru utgör förutsättningen för myten om Orfeus och Eurydike.

Dessa exempel säger ju inget om vilka allmänna föreställningar som man hade om kärleken under antiken. Någon romantik var det i varje fall inte fråga om. Däremot fanns ett intresse för frågan om samlaget betydde mest för mannen eller för kvinnan. Enligt en mytisk berättelse tillfrågades den blinde siaren Teiresias i ärendet. Han ansågs särskilt kompetent för att avgöra saken. Han hade nämligen under sju år själv varit kvinna. Han hävdade bestämt att det var kvinnan som hade mest glädje av samlaget. En betydligt djupare diskussion om kärleken förs i en av Platons dialoger, *Gästabudet*. På en fest, där flera av Athens kända profiler uppträder, talar man om kärlekens väsen och natur. Man berör olika sorters kärlek, även den speciella grekiska ”gossekärleken”, vilket innebar att en äldre man hade en yngling som älskare men där denna relation främst sågs som ett sätt att bidra till ynglingens mognad och vaknande intresse för intellektuella frågor.

Föreställningar om döden

Åter vet vi inte, hur antikens människor i allmänhet såg på döden. Den var ju på ett annat sätt än idag närvarande i vardagen i form av barnadödlighet, död till följd av vanliga sjukdomar eller av farsoter, död till följd av krigshandlingar. Enligt den antika mytologin fanns ett dödsrike med en härskande gud, Hades. Här hamnade man efter döden som en osalig skugga i en tröstlös tillvaro. Några utsattes därtill för olika straff för brott begångna i livet. Med tiden uppkom föreställningar om att den dödes liv skulle prövas av en domstol med tre domare. Vissa religiösa rörelser utlovade dessutom en angenäm tillvaro efter döden, om man levtt ett föredömligt liv. Dit hörde den grekiska orficisismen (med rötter i myten om Orfeus) och den från Persien inlånade Mithraskulten. Den senare uppvisar stora likheter med kristendomen: där förekom invigningsriter i dopform och måltidsgemenskap liknande den kristna nattvarden, tro på själens odödlighet och på uppståndelsen. Denna kult var särskilt populär bland soldater, som ju alltid hade döden på nära håll.

Hur en grekisk intellektuell såg på döden exemplifieras av Sokrates. När han av en världslig domstol dömts till döden, höll han ett sista tal till sina domare. Han säger där att döden innebär endera av två alternativ. Det ena är en drömlös sömn, och han tror att de flesta inklusive den persiske storkonungen skulle välja en sådan natt framför en natt fylld av drömmar. Det andra alternativet är en förflyttning till en plats där alla döda finns liksom en domstol med kompetenta domare. Sokrates såg för sin del fram mot att dels ställas inför den domstolen dels att få träffa ett antal intressanta döda som Orfeus, Homeros och Hesiodos.

6. Antikens kulturliv

Det är ett välkänt faktum att grekerna var vida överlägsna romarna på kulturens område. Det är överhuvudtaget obegripligt hur ett litet folk som det grekiska kunde inom en begränsad tid utveckla en närmast osannolik kreativitet. Romarna, som var mer sakligt inriktade, kom att ta starka intryck av den grekiska kulturen, samtidigt som de såg på grekerna själva med ett lätt förakt. Men det är romarna som i mångt och mycket har förmedlat den grekiska kulturen till senare tider.

Myterna

De grekiska myterna hör i vår tid till den obligatoriska läsningen, ofta redan i barnåren. Om myternas tillkomst vet vi inte mycket, varken när eller var de tillkommit, inte heller något om skaparna av myterna. Myternas syfte har ibland varit att ge en förklaring till något fenomen som t.ex. namnet på en plats eller på ett hav. Samtidigt gestaltar myterna på ett slagkraftigt sätt mänskliga erfarenheter av olika slag. Det första syftet kan ses som ett förvetenskapligt försök att svara på frågor om ”varför”. Det andra syftet har myterna gemensamt med skönlitteraturen.

Om grekerna gav upphov till otaliga myter, så var de sakliga romarna ytterst sparsamma med att formulera sådana. Den enda romerska myten av betydelse är historien om Roms grundande av tvillingarna Romulus och Remus samt om varginnans betydelse för deras överlevnad. I övrigt nöjde romarna sig med att återge grekiska myter. Åtskilliga sådana myter har återberättats av den romerske skalden Ovidius.

Prosan

Ett avsnitt om den antika prosan bör inledas med några ord om retoriken. Dess grogrund var i första hand de inslag av demokrati som fanns under antiken. Särskilt för deltagarna i den romerska senaten var retoriken viktig. För att vinna stöd för en viss uppfattning måste man kunna argumentera effektivt. Ett hjälpmedel i det sammanhanget var retorisk kompetens. Den högre undervisningen i antiken handlade därför just om retorik. I Aten fanns en grupp undervisare som kallades sofist. Deras oetiska inställning var att med retorik kan man ”göra svart till vitt” (än idag har ordet ”s sofist” en negativ klang).

Hur som helst, retoriken satte sin prägel på det mesta av den antika prosan men även på en del av poesin. Från det grekiska området finns det flera bevarade exempel på retoriska texter i form av juridiska och politiska tal. Här låg romarna inte långt efter, snarare tvärtom. Ciceros tal hör till alla tiders retoriska mästerstycken. Romarna ägnade också stor uppmärksamhet åt retorikens teoretiska grunder.

Även historieskrivarnas texter var ofta präglade av retoriken. Det gällde den löpande berättelsen men särskilt de inlagda tal som kunde innehålla motiveringar för olika politiska och militära beslut. Mängder av sådana tal ingår t.ex. i Livius historiska verk.

En annan typ av prosatexter var filosofiska skrifter. Här handlade det om att utreda en saklig fråga eller en moralisk princip, varvid retoriken blev mindre viktig. De äldsta grekiska filosoferna brottades med frågan om materiens natur. Deras texter var naturligtvis inte resultatet av vetenskapliga undersökningar utan rena spekulationer, men det hindrar inte att de ställde grundläggande frågor som först i modern tid har fått vetenskapliga svar. Sedan följde

tre filosofer som spelat en oerhörd roll för allt tänkande, även framtida, kring både etiska frågor och samhällsfrågor: Sokrates, Platon och Aristoteles. Sådan tankeverksamhet som de exemplifierar kräver tankefrihet. När den minskade i de enväldiga kungarikerna som uppkom efter Alexander den stores död, övergick den tidens filosofer till att i stället diskutera, hur man skall leva för att leva lycklig. Bland romarna fanns det inte några betydande filosofer men det fördes av dem trots det en filosofisk debatt, som byggde på de grekiska föregångarna.

En litterär prosagenre som inte nämns så ofta, när det gäller antikens kultur, är romanen. Här var grekerna först ut, men romandiktandet kom trots det ganska sent i deras kulturella utveckling. De romaner som skrevs av antika greker kan bäst beskrivas som kärleksromaner och äventyrsromaner. Här fick den grekiska fantasin fritt utlopp. Från romersk tid är bara ett par romaner bevarade. Den mest kända, Petronius *Satyricon*, är bara delvis i behåll men det bevarade avsnittet inrymmer ”Trimalchios gästabad”, som är en satirisk-realistisk skildring av hur en uppkomling under en middag söker imponera på sina gäster.

Så skall nämnas en genre som ibland glöms bort. Det är det litterära brevet. Under antiken skrevs breven ofta med tanke på publicering. Det är främst romare som är de kända brevskrivarna. Den flitigaste av dem var Cicero, som dock inte skrev med tanke på publicering. Omkring 900 av hans brev är bevarade. De gavs ut av hans trogne slav Tiro efter hans död. Dessa brev gör det ibland möjligt att följa Ciceros liv och reflexioner dag för dag, ibland t.o.m. vid olika tidpunkter samma dag.

Till bilden av den romerska prosan hör också ett antal juridiska texter, som naturligtvis inte var litterära. De blomstrade under andra århundradet av vår tideräkning och dessa texter utgjorde sedan delar av underlaget för den *Corpus iuris*, som Justinianus, kejsare i Östrom, lät sammanställa på 500-talet. Detta verk kom långt senare att i sin tur bilda grund för Europas juridiska utveckling, som bl.a. tog formen av ett akademiskt ämne kallat ”romersk rätt”.

Poesin

Den antika grekiska litteraturen inleds med två stora poetiska verk, *Iliaden* och *Odyssén*. Man har länge diskuterat deras tillkomst. Numera råder nog enighet om att de tillhör en muntlig diktartadition, som till förutsättning haft en publik som varit intresserad av att höra om hjältar och deras dåd. Mindre enighet råder om de är resultatet av en enda diktarpersonlighet eller av flera. Fortfarande ses dock Homeros vanligen som verkens författare. Säkert är att de båda verken tillhör kategorin epos och att de – kanske till skillnad från andra samtida episka dikter – nedtecknats i skrift, kanske redan på 700-talet f.v.t. Hur som helst har de haft en enorm betydelse för sin samtid och för eftervärlden.

På grekiska skrevs även andra episka verk men inget av tillnärmelsevis samma betydelse. Däremot fortsatte romarna den episka traditionen och ett av deras episka verk har fått stor betydelse både för sin samtid och för eftervärlden. Det är Vergilius *Aeneiden*, som handlar om Aeneas öden efter Trojas förstörelse och hans betydelse för den blivande staden Rom.

Yngre generationer av grekiska diktare sökte sig bort från den lite tunga episka stilen och vände sig till lyriken där man i kortare dikter kunde fokusera ämnen som kärlek, vin eller idrottsliga segrar, det senare hos Pindaros. Dessa diktare blev föredömen för en rad romerska lyriker som Catullus och Horatius. De romerska lyrikerna lånade versmått och vissa teman av sina grekiska förebilder men var i övrigt helt självständiga konstnärer. Många av deras dikter har ingått i det traditionella latinalgymnasiets läskurs.

Det fanns i antiken en diktgenre som kunde utövas även av amatörer. Det var epigrammet, som betyder ”inskrift”. I en inskrift var man tvungen att hushålla med orden, eftersom det inte fanns så stor plats för en text på en grav eller ett monument. Det ledde till en förtätning av budskapet. Bland antikens greker var det vanligt att forma ett tvåradigt epigram, som ibland gav röst åt den döde, ibland åt en närstående som i detta exempel:

Här Menesaichmos’ son är jordad, den unge Kleoites.
Stanna, beklaga hans lott: skön var han, nu är han död.

Bland romarna fanns en skald, Martialis, som levde mot slutet av kejsartidens första århundrade och som gav ut inte mindre än 12 samlingar epigram i bokform. Nu är det inte längre fråga om verkliga inskrifter utan om en konstform som hämtat sin förebild från inskrifterna. Det leder till en koncentration av budskapet, ofta med en stark och oväntad poäng i slutet av sista raden. Ibland kunde där också finnas en ironisk eller satirisk udd riktad mot något i samtiden. Samtidigt med Martialis verkade en annan poet, som helt och hållet ägnade sig åt satiren. Det var Juvenalis som i sina dikter hudflängde sin samtids olater.

Dramat

I Grekland blomstrade under ett par århundraden dramat, både tragedier och komedier. De uppfördes på stora utomhusteatrar med plats för tusentals människor. Kända pjäsförfattare var Sofokles och Euripides.

Den stora grekiska teatern i Epidauros på Peloponnesos.

Dramat fick aldrig samma betydelse hos romarna som hos grekerna, men i många romerska städer uppfördes stora teaterbyggnader. En del av dessa står fortfarande kvar och enstaka kan användas bl.a. för tjurfäktningar.

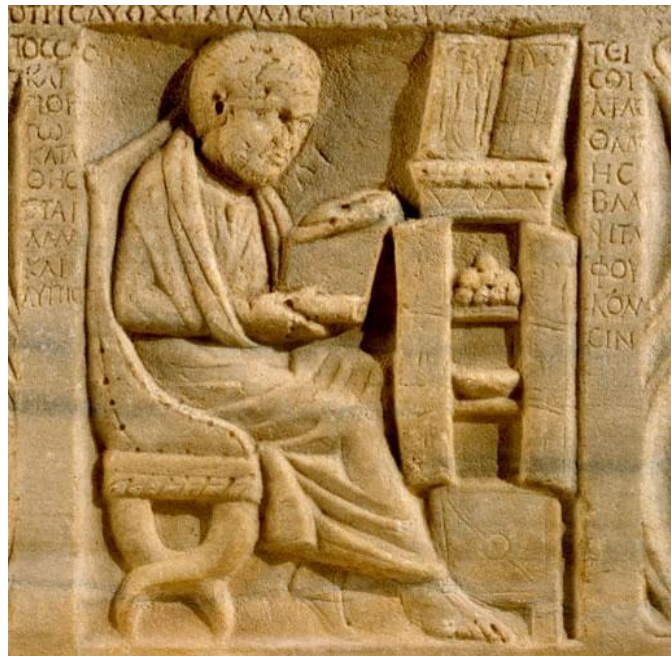
Kristna texter

Mot slutet av antiken kom en våg av texter som hade med den kristna tron att göra. Från början var grekiska de kristnas språk. Evangelierna och Pauli brev samt övriga texter i Nya Testamentet är ju författade på grekiska men i fortsättningen blev latinet den kristna kyrkans viktigaste språk. Här kom en ström av skrifter som försvarade den kristna tron mot skeptiker och trons andra belackare. De följdes av texter, där de s.k. kyrkofäderna redde ut komplicerade trosfrågor och bekämpade olika avvikande uppfattningar som kunde bilda grund för religiösa schismer. Därtill började snart en kristen poesi att skapas i form av hymner.

Den läsande och lyssnande publiken

Vilka var det då som utgjorde publiken för den antika litteraturen? I första hand tänker man på den minoritet som var läskunnig. Att det var en minoritet är klart men man skall nog akta sig för att tro att den var mycket liten. Åtskilliga fick i barnåren läras sig läsa och skriva för en *litterator*. Nu behövde man inte vara läskunnig för att få glädje av den antika litteraturen. Det förekom dels offentliga uppläsningar av litterära texter, dels kunde man i mer välbärgade hem få lyssna på en slav kallad *lector* ("läsare") som var tränad just för högläsning. Den antika litteraturen var överhuvudtaget avsedd för öronen, inte för ögonen.

Därför läste man högt, även om man satt ensam med en text. Det finns exempel på att någon beklagar att han inte kan läsa alls för att han har ont i halsen. Därför blir kyrkofadern Augustinus enormt förvånad, när han år 384 e.v.t. fann att biskopen i Milano, den berömde Ambrosius, helt frisk satt och läste tyst. Augustinus skriver i sina *Bekännelser*: "När han läste, granskade ögonen sidan och hans hjärta sökte sig fram till meningen, men rösten var tyst och tungan stilla". Det skulle dröja till 900-talet innan det blev vanligt att läsa tyst för sig själv.

En romersk läsare med en bokrulle i händerna och fler rullar i ett bokskåp intill.

Arkitekturen

När vi kommer in på den grekiska konsten, spelar inflytanden utifrån större roll än vad som gäller litteraturen. Denna fick knappast några impulser alls från andra kulturer. Inte heller i arkitekturens fall var beroendet av de utländska förebilderna särskilt stort. Det som här spelade en roll var att greker på resa i Orienten sett stora tempel till gudarna uppförda i sten. Det ledde till att också grekerna började uppföra gudahus, i deras fall med det egna förnäma bostadshuset som planmässig förebild. De använde kolonner som bärare av takkonstruktioner, något som de sett i Egypten. Till en början var dessa av trä men byttes med tiden ut mot kolonner av sten. Två olika stilar dominerade, den s.k. doriska stilen och den joniska stilen.

Det s.k. Heratemplet i Paestum uppfört i dorisk stil.

Grekerna, som alltså varken uppförde pyramider eller stora katedraler, har ändå blivit kända och beundrade för sin arkitektur, inte minst beroende på att deras arkitekter uppenbarligen var kunniga om hur ögat uppfattar en stor byggnads linjer. Den grekiska förebilden gav romarna incitament att pryda också sina städer med vackra byggnader. Romarna var tekniskt mer avancerade än grekerna. De hade utvecklat ett slags murbruk som skapade nya möjligheter för byggandet, något som också gynnades av flitig användning av det murade valvet.

Romarna byggde liksom grekerna åtskilliga tempel men deras städer dominerades mer av nyttobyggnader som badhus, saluhallar, bibliotek, teatrar och amfiteatrar (om nu de senare skall ses som "nyttobyggnader"). Förmågan att slå valv gjorde att de lätt kunde utforma akvedukter och broar. En del av dem används än idag. Den största tekniska prestationen var nog ändå att forma den stora kupolen över Pantheon i Rom. Den byggnaden har stått i ca 1 900 år.

Skulpturen

Grekernas intresse för skulptur hade väckts under resor i Syrien och Egypten. De hade sett gudabilder i sten som framställda i en stel, upprättstående ställning. Grekerna började snart framställa liknande gestalter i lokal kalksten men gick sedan över till att använda marmor som material eller att gjuta sina figurer i brons. Medan skulpturen i Egypten inte förändrades särskilt mycket under århundradena, inleddes i det antika Grekland en utveckling mot alltmer varierade former för återgivandet av människokroppen, även när den är i rörelse. Samtidigt utvecklades konsten att i friser skildra sammansatta förlopp. Partenonfrisen (nu i London, sedan den på sannolikt olagligt sätt förts ut från Grekland av den brittiske ambassadören Lord Elgin i början av 1800-talet) är ett exempel på den typen av skulptur.

Romarna hade också ett livligt intresse för skulptur. Det uppkom, när de överallt i det av dem erövrade Grekland stötte på skulpturer av alla slag. Intresset tog sig först uttryck i att man helt enkelt stal grekiska skulpturer och förde hem dem till Rom och Italien. Sedan började man i

stor skala låta kopiera grekiska originalverk som man tyckte om, ofta så skickligt att moderna bedömare inte alltid kan avgöra om en skulptur är ett grekiskt original eller en romersk kopia. Med tiden framträdde självständigare romerska bildhuggare men de följde i regel sina grekiska förebilder i stilen. Det enda område inom skulpturen där romarna gjorde något helt originellt var inom den realistiska porträttkonsten.

Måleriet

En beskrivning av det grekiska måleriet måste börja med vasmåleriet. Någon kanske menar att bemålade keramik mer är en fråga om hantverk än om konst. Två skäl kan trots det ges för att börja med vasmålningarna. Det ena skälet är deras höga kvalitet, det andra att de är ensamma om att ge en uppfattning om utvecklingen inom det grekiska måleriet. Det mer storskaliga grekiska väggmåleriet har nämligen nästan helt försvunnit. Det vi känner till är en del målningar som Pausanias beskrivit i ord. Även det romerska väggmåleriet, som är bättre bevarat, ger också en viss uppfattning om de grekiska förebilderna.

Det grekiska vasmåleriet inleddes av en period med rent geometrisk dekor. Även människor avbildades som geometriska figurer. Sedan kom en period karakteriserad av orientaliska influenser. Nu avbildades djur av alla de slag, både verkliga och fantasifulla: lejon, antiloper, stengetter, sfinxer, gripar. Så följde en epok, där figurer ur myterna och Homeros episka dikter avbildades. Till en början framställdes figurerna med svart färg, senare blev figurerna röda genom att deras former sparades ut ur den svarta bakgrunden så att keramikens naturliga färg framträdde.

Romarna framställde ingen keramik av denna typ utan mer ”god vardagsvara”. Väggmåleriet var däremot mycket älskat och åtskilliga fynd av bevarade väggmålningar har påträffats såväl i Rom som i Pompeji. Motiven varierar mellan vyer över stadsmiljöer, landskapsbilder, mytologiska bilder samt stilleben. Den grekiska påverkan är ofta påtaglig men stilarna växlade. Bara i Pompeji har man tyckt sig kunna urskilja fyra olika stilriktningar.

Till måleriet kan man även räkna mosaikerna. Det finns många mosaiker bevarade från antiken, de flesta från romersk tid. De förekom framför allt som golvutsmyckning i stället för golvmattor. De framställde sina motiv med olidfärgade stenar, både i svart-vitt och i färg. Motiven är oerhört växlande från porträtt till landskap och stilleben. Om man kunde samla bilder på alla påträffade romerska mosaiker, skulle man få en bilderbok som gav en mängd information om det romerska sättet att leva. De tidiga kristna fortsatte traditionen men de placerade sina mosaiker på kyrkornas innerväggar och innertak.

Musiken

Musiken spelade en viktig roll i antiken, både i Grekland och i det romerska riket, men vi vet av naturliga skäl inte så mycket om denna kulturform. Klart är att den utövades både som instrumentalmusik och som solosång och körsång. Vanliga instrument var lyran och den större kitharan samt dubbelflöjten. Därtill fanns vissa blåsinstrument samt ett slags tamburiner och klarinetter. Stråkinstrument förekom däremot inte alls. Musik framfördes i religiösa sammanhang, på teatern och i samband med festligheter, såväl offentliga som privata. I den romerska armén användes också musikinstrument, som gav signaler som förmedlade olika order till soldaterna.

Från antikens Grekland finns en del musikteoretiska texter bevarade. Grekerna hade utvecklat en egen notskrift som romarna sannolikt också använde. Det finns ett antal exempel på musik, vars noter dechiffrerats. Likaså finns det fragment av musik till ett par tragedier. De kristna tog avstånd från den "hedniska" musiken men utvecklade med tiden sin egen musik.

7. Antiken och miljön

Medelhavsområdets natur och miljö utsattes naturligtvis för åtskilliga negativa påverkningar, både kortsiktiga och långsiktiga, under de mer än 1000 år som en högt utvecklad civilisation där hade sin hemvist. Antikens människor slapp dock en del av dagens miljöproblem. Genom att varken greker eller romare begagnade sig av fossilt kol eller av olja, uppstod aldrig någon mänsklig klimatpåverkan. I stället blev de själva offer för vissa naturliga klimatförändringar. Enligt en amerikansk professor, Kyle Harper, har sammanbrottet för det romerska imperiet inte bara berott på trycket mot gränserna utan på en kombination av ett kallare och torrare klimat samt angrepp av mikrober, som utlöste tre omfattande epidemier. Om detta kan man läsa i hans bok *Roms öde: klimatet, sjukdomarna och imperiets undergång* (svensk översättning 2019).

Romarna hade däremot inga bekymmer med en kemisk industri som producerade ämnen som PCB, som kan ansamlas i levande organismer, eller produkter som plast, som naturen har svårt att bryta ned. Den antika gruvindustrin gav dock upphov till spridning av farliga substanser som bly, kvicksilver och arsenik. Effekterna av denna spridning är omöjliga att spåra i efterhand. Det är känt att sakkunniga romare varnade för att använda bly i vattenledningar.

Det dominerande miljöproblemet med långtidseffekt var jorderosionen. Genom intensiv avskogning i vissa områden frilades jorden för vindar och skyfall. Trä behövdes som material i fartyg och husbyggen men också som underlag för den träkol som gick åt i stora mängder, när gruvmalmen skulle smältas. Avskogningen i sig var inte den avgörande faktorn utan den betning som skedde på avverkade områden. Särskilt getterna hade en negativ roll i sammanhanget. Deras tandställning är sådan att de klipper av alla spirande plantor jäms med marken. Skogen fick under sådana omständigheter ingen chans att återhämta sig.

I princip förstod man redan under antiken, hur erosionen fungerade, men bortsett från flitig terrassering gjorde man inte mycket för att förhindra skeendet. Följden blev att jorden vid skyfall eller hård blåst rasade ned från sluttningarna. I bästa fall stannade den i dalgångarna till böndernas fromma men den kunde också hamna i floderna, som då kanske inte längre förblev segelbara. När sedan materialet fortsatte ut i havet blev ibland även hamnarna otillgängliga.

Den antika gruvbrytningen var, som vi sett, en mycket viktig näringsgren. Bortsett från de negativa miljöeffekter som själva gruvverksamheten och smältningen av malmen medförde, innebar denna näringsgren att man förbrukade en begränsad resurs. Mot slutet av antiken blev det allt svårare att (med den tidens teknik) göra nya fynd av brytvärd malm. Av den utvunna metallen gick åtskilligt till redskap och vapen, som slets ut med tiden eller förlorades i strid. Annat blev husgeråd av olika slag (som arkeologerna idag ofta återfinner). Till sist användes mycket material (koppar, silver, guld) för myntprägling. Den delen av materialet spreds för alla världens vindar. Man har t.ex. hittat massor av romerska mynt i Germaniens och Indiens jordar.

Om den antika befolkningen hade någon långsiktig effekt på områdets flora och fauna är svårt att fastställa i efterhand. Man kan dock misstänka att det livliga intresset för jakt på vilda djur på de många amfiteatrarna runt om i riket kan ha lett till sådan decimering av några djurarter att de kan ha utplånats. Romarna skröt i varje fall själva med att de utrotat en rad arter som utgjorde hot mot människan och hennes odlingar men det utrotandet var sannolikt lokalt begränsat, inte så att arten försvann helt och hållet.

Till sist får man inte glömma att de många krigen kan ha gett bestående skador på landskap och natur, även om den tidens krigföring inte hade tillgång till tunga vapen. Säkert gav krigen åtminstone kortvariga skador på miljön. Historieskrivaren Tacitus citerar en brittisk hövding som bittert konstaterade ”att romarna skapar öknar men de kallar det för fred”.